

רחל מנקין

יהודי גליציה והחוקה האוסטרית

ראשיתה של פוליטיקה יהודית מודרנית

יהודי גליציה והחוקה האוסטרית

ראשיתה של פוליטיקה יהודית מודרנית

רחל מנקין

מרכז זלמן שזר לחקר תולדות העם היהודי
ירושלים

המערכת המדעית
פרופ' עמנואל אטקס (יו"ר), פרופ' אלישבע באומגרטן, פרופ' מוטי גולני,
פרופ' מוטי זלקין, מר יחזקאל חובב, מר צבי יקותיאל, פרופ' יעקב שביט
מרכזת המערכת: מעין אבינרי-רבהון

עריכה לשונית: לילך צ'לנוב

הפקה והבאה לדפוס: יחזקאל חובב

ספר זה יוצא לאור בסיוע

משרד התרבות והספורט – מינהל התרבות והאמנויות

קרן ליטאואר, המרכז ללימודי יהדות על שם יוסף ורבקה מאירהוף באוניברסיטת מרילנד

בית שלום עליכם בתל אביב

מסת"ב 3-325-227-965-978

מספר קטלוגי 185-653

© כל הזכויות שמורות למרכז זלמן שזר לחקר תולדות העם היהודי, תשע"ו

© Copyright by The Zalman Shazar Center for Jewish History, Jerusalem

Printed in Israel, 11/2015

אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו, בשום צורה ובשום אופן, אלקטרוני או
מכני, לרבות צילום או הקלטה, ללא קבלת אישור בכתב מהמוציא לאור.

סדר ועימוד: מרכז זלמן שזר

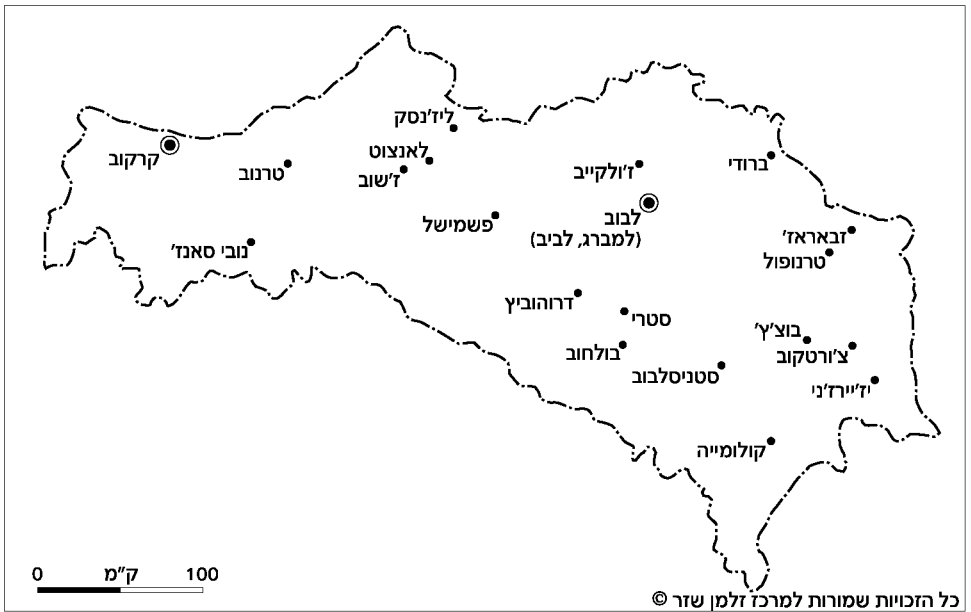
לוחות: מכון האופסט שלמה נתן; הדפסה: דפוס גרפית בע"מ

כולם בירושלים

תוכן העניינים

- מבוא 9
- 19 **פרק ראשון: מאוטונומיה לשוויון – ראשיתה של הפוליטיקה היהודית העצמאית**
- א. יהודים וזכויותיהם הפוליטיות בגליציה 22
  - ב. רעיון השלטון העצמי של רשויות עירוניות 28
  - ג. יישום חוק הרשויות העירוניות האוסטרי בגליציה 32
  - ד. המאבק על שוויון פוליטי ליהודים בסיים הגליצאי 34
  - ה. המאבק הפוליטי היהודי במסדרונות השלטון בווינה 40
  - ו. הפוליטיקה העירונית בלמברג והיהודים 44
  - ז. חוקי היסוד של החוקה האוסטרית והאפליה בתקנון של למברג 47
- 55 **פרק שני: "שומר ישראל" – ההתארגנות היהודית המודרנית הראשונה בגליציה**
- א. חוקי היסוד בדבר זכויות האזרח 57
  - ב. לידתה של "שומר ישראל" 60
  - ג. "שומר ישראל" והפולנים 65
  - ד. הכניסה לחיים הפוליטיים 71
  - ה. "שומר ישראל" והברית הפוליטית עם הרוטנים 76
  - ו. מפוליטיקה גבוהה לפוליטיקה קהילתית 83
- 89 **פרק שלישי: "שומר ישראל" ומוסד הקהילה היהודית בגליציה – השקט שלפני הסערה**
- א. "שומר ישראל" והתקנון של הקהילה היהודית בלבוב 90
  - ב. הבחירות למועצת הקהילה 96
  - ג. שמואל מרגושס, ירחמיאל הורוביץ וניצני ההתארגנות האורתודוקסית 102
  - ד. סמינר לרבנים בגליציה: גלגולו המחודש של רעיון ישן 108
  - ה. מהנהגת הקהילה להנהגת יהודי המדינה 114
- 122 **פרק רביעי: "מחזיקי הדת" וראשיתה של הפוליטיקה היהודית האורתודוקסית**
- א. שילוב הרבנים והסלמת רטוריקת המאבק 123
  - ב. הצלחה ראשונה: הקמת "מחזיקי הדת" 131
  - ג. הבחירות למועצת הקהילה בלבוב והאורתודוקסים הבורגנים 136
  - ד. הרב שמעון סופר ונשיאות "מחזיקי הדת" 141

- ה. הבחירות לפרלמנט ב-1879: משבר האידיאולוגיה הליברלית 143
- ו. מסולידריות יהודית לסולידריות מגזרית: צעדים ראשונים בפוליטיקה אורתודוקסית 146
- ז. קידוש השם פוליטי: ניצחון האורתודוקסים בקלפי 150
- 163 **פרק חמישי: אורתודוקסיה בעימות – האינטליגנציה, הפולנים והמדינה**
- א. האורתודוקסיה והרטוריקה הפולנית האנטי-יהודית של תיאופיל מרונוביץ' 164
- ב. האינטליגנציה, האורתודוקסיה והפולנים השמרנים 165
- ג. עליית האנטישמיות והתרחבות הסדק בסולידריות היהודית 169
- ד. דת, תרבות והסלמת רטוריקת המאבק 173
- ה. מתקפת הנגד של האורתודוקסיה 177
- ו. דת ומדינה באוסטריה: ההקשר הכללי 179
- ז. חוק הקהילות היהודיות יוצא לדרך 181
- ח. הרב סופר והצעדים הראשונים לפילוג הקהילות 183
- ט. האנקטה: נציגי היהדות במשרד הדתות 188
- י. שר הדתות האוסטרי על הצעת החוק ועל האורתודוקסיה הגליציאית 194
- יא. האנקטה בראי העיתונות 201
- 207 **פרק שישי: מאבק בלי מנצחים וסוף המסע הפוליטי**
- א. אספת הרבנים הגדולה 208
- ב. תקנון הקהילות האורתודוקסיות והשלטונות 217
- ג. הערכה מחדש במשרד הדתות 220
- ד. הכישלון האורתודוקסי בבחירות למועצת הקהילה היהודית בלבוב 222
- ה. מאבק האינטליגנציה בתקנון האורתודוקסי 225
- ו. "מתחיקי הדת" וההגנה על התקנון האורתודוקסי 229
- ז. פיליפ צוקר ופרשת החרם 232
- ח. איום החרם בראי העיתונות 239
- ט. המפנה הדרמטי: חקירה, שערוריה פוליטית ומוות פתאומי 244
- י. קצו של הפרק הראשון בפוליטיקה היהודית בגליציה 251
- 254 **אחרית דבר**
- 261 **רשימה ביבליוגרפית**
- 283 **מפתח כללי**

מפת גליציה

מבוא

ספר זה עוסק במאבק הפוליטי על עיצוב הקהילות היהודיות בגליציה בשנים שלאחר פרסום החוקה האוסטרית (1867). שורשי המאבק נטועים במהפכות אביב העמים של שנת 1848, שבעקבותיהן התיר החוק ליהודים בפעם הראשונה להשתתף בחיים הפוליטיים המקומיים. שכבת עילית דקה של יהודים גליצאים נחשפה או בפעם הראשונה לפוליטיקה מקומית ולפוליטיקה גבוהה, ובעקבות זאת דרשה שיהודים יוכלו ליהנות לא רק משוויון אזרחי אלא גם משוויון פוליטי, דהיינו מהזכות לבחור ולהיבחר לכל מוסדות השלטון. השלב הראשון במאבק התרחש בשנים שבהן התגבשה החוקה האוסטרית והוגדרו מחדש היחסים שבין דת למדינה, דהיינו התקופה הליברלית, ונמשך בתקופה שבה איבדו הליברלים את השלטון באוסטריה לטובת קבוצות שמרניות וקלריקליות. המאבק הפוליטי על עיצוב הקהילות היהודיות היה חידוש גמור בנוף היהודי של גליציה, חידוש שהתבטא באמצעים המודרניים שנקטו הצדדים המעורבים במאבק ובטרוריקה שבה הם השתמשו – רטוריקה שנשענה על החירויות החדשות שהעניקה החוקה האוסטרית: חופש ההתארגנות, חופש הדת והמצפון והחופש של קהילות דתיות לנהל את ענייניהן הפנימיים. למעשה, אפשר לטעון שהמאבק על זהות הקהילות היהודיות התחיל כבר בשנות השישים של המאה התשע עשרה, כאשר בפעם הראשונה נבחרו יהודים אחדים לייצג את הציבור היהודי במוסד הפוליטי העליון בגליציה, הסיים. הנבחרים היהודים, שבאו כולם מקרב האינטליגנציה, גילו עד מהרה את כוחו הפוליטי של מיעוט ואת מגבלותיו. כדי להגביר את השפעתם, הם ארגנו אספות תעמולה פוליטיות בבתי הכנסת, שהדוברים בהן היו רבנים ונציגים מהאינטליגנציה, ושיתפו פעולה בעידוד הציבור היהודי להשתתף בתהליכים הפוליטיים. בהמשך סללה פעילות זו את הדרך ליישומה של פוליטיקה יהודית מודרנית גם בחיים הפנים-קהילתיים.

הפוליטיקה היהודית העצמאית במאה התשע עשרה נדונה בהיסטוריוגרפיה היהודית בעיקר בהקשר של התנועות הלאומיות היהודיות או התנועות הסוציאליסטיות.¹ מיכאל

1 ראו: שמעוני, האידאולוגיה, עמ' 21–39. יש להזכיר כאן את מחקריו האחרונים של מרצ'ין וודז'ינסקי על הפוליטיקה היהודית במרחב של קונגרס פולין לאחר חלוקת פולין, פוליטיקה שהיה בה אמנם שילוב של השתדלנות הישנה והפוליטיקה המודרנית יותר ברוח התקופה, אבל ההקשר שלה קדם ליישומם של רעיונות כמו מערכות בחירות וחופש ההתארגנות. ראו: וודז'ינסקי, חסידות; הנ"ל, חסידות ופוליטיקה.

גרץ אמנם חילץ את הפוליטיקה היהודית מן ההקשר ההיסטוריוגרפי הבלעדי של הלאומיות והרגיש את תפקידה של העילית הבורגנית היהודית ביצירת פוליטיקה יהודית מודרנית, אבל הוא ייחס את השינוי לאישים יהודים שהגיעו למעמד חברתי-כלכלי גבוה במיוחד והגביל את דיונו למדינות כמו צרפת, אנגליה וגרמניה ולהתארגנויות יהודיות בין-לאומיות. בדוגמאות שהוא מביא לא מופיעות התארגנויות פוליטיות של ממש, כמו אלו שהספר הזה דן בהן.² בהיסטוריוגרפיה של גליציה נדונה הפוליטיקה היהודית בהקשר של ייסוד הגוש היהודי הלאומי הראשון לקראת הבחירות לפרלמנט האוסטרי בשנת 1907, ובהקשר הרחב של לאומיות יהודית דיאספורית.³ היעדרו של דיון היסטוריוגרפי בפוליטיקה היהודית הטרנס-לאומית בגליציה בולט במיוחד, ונראה שמקורו בהנחה שביטול המנגנונים הארגוניים הכלליים של הקהילות היהודיות בגליציה והעובדה שהקיסר יוזף השני הגדיר אותן "קהילות דתיות" (Kultusgemeinden) הפכו את הקהילות לכלי בידי השלטונות, ואת חבריהן לקבוצה תלוית חסרת כוח ומעמד פוליטי.⁴ בעקבות זאת, העדיפה ההיסטוריוגרפיה היהודית של גליציה להתמקד בנושאים הקשורים לחקר החסידות, ההשכלה והלאומיות היהודית. אלו נחשבו תנועות

- 2 גרץ, המעמדות. על הפוליטיקה היהודית הטרנס-מודרנית ראו: ברטל, פוליטיקה. על הפוליטיקה היהודית בעת החדשה ראו גם: פרנקל, התבוללות. בדיונו בהיסטוריוגרפיה הלאומית פרנקל כותב כי "מחד גיסא תיארו היסטוריונים בפרוטרוט ובמונחים חיוביים מאוד את תהליך האמנציפציה היהודית, ומאידך גיסא מיקדו בו בזמן את תשומת הלב בהשפעה השלילית ביותר שעלולה היתה להיות לתהליך זה על רצונם ועל יכולתם של היהודים להתקיים כקבוצה בעידן המודרני" (שם, עמ' 33). פנחס מדינג קובע כי "הפוליטיקה היהודית המודרנית היתה תוצאה של האמנציפציה", אבל הוא מסייג זאת באומרו: "ככלל ביקשה פוליטיקה כזו להשפיע מבחוץ על המדיניות הציבורית – ללא מעורבות ישירה במבנים הפורמליים המחוקקים בעוצמה ובסמכות", ומוסיף בהערות שוליים כי "קיומן של מפלגות המתחרות בבחירות לפרלמנט בפולין וברומניה בין שתי מלחמות העולם, הוא בבחינת יוצא מהכלל של מגמה זו" (מדינג, הפוליטיזציה, עמ' 190). ההתארגנויות הפוליטיות היהודיות בגליציה במאה התשע עשרה אינן נזכרות כלל במאמר. כמה חיבורים שעסקו בהקשר הרוסי הדגישו את הפעילות הפוליטית של יהודים שם לפני הפוגרומים של 1881–1882, אך מדובר בהם בפעילות מוגבלת ולא בהקמת ארגונים פוליטיים של ממש, ראו: לדרהנדלר, הדרך; נתנס, מעבר לתחום. לדרהנדלר מדגיש את פעילותם הפוליטית של האינטליגנציה הרוסית היהודית, שלנוכח התנאים ששררו באימפריה הרוסית ניסתה להשיג אמנציפציה סלקטיבית.
- 3 שיינס, לאומיות. שיינס מדגיש כי המעורבים בפוליטיקה היהודית בגליציה בשנות השישים והשבעים של המאה התשע עשרה, "Insofar as they were seeking to defend Jewish rights, they had in mind only civil, not national rights", ומכנה את תהליך הפרק בספרו העוסק בפוליטיקה שלהם: "Shomer Israel and the Emergence of 'Jewish' Politics" (שם, עמ' 41, 45), כלומר, התואר "יהודית" חל על הפוליטיקה הטרנס-לאומית של "שומר ישראל" רק בהשאלה. שיינס, איחוד; אברט, פוליטיקה; גלבר, תולדות.
- 4 ברטל, לתקן עם, עמ' 36–52.

יהודיות שורשיות ועצמאיות, שלא כמו המוסדות הקהילתיים שבהם נאלצו יהודים לפעול על פי כללים והוראות שניסחו השלטונות. כך נותרה התפתחותה המהירה של אינטליגנציה יהודית בגליציה במחצית הראשונה של המאה התשע עשרה כתם עיוור בהיסטוריוגרפיה, וכמוה גם הפנייה של האינטליגנציה לפעילות פוליטית נמרצת החל משנות השישים של המאה התשע עשרה.⁵

הספר הזה מניח שפוליטיקה מודרנית היא פעילות במוסדות השלטון, המחייבת ניהול מערכת בחירות שמשתתפים בה אזרחים שהם בעלי זכות לבחור ולהיבחר, ושמתקיימת בה תעמולה חופשית המופצת באספות, בעיתונות, בעלונים וכדומה. המסגרת שבתוכה מתנהלים החיים הפוליטיים מוסדרת בחקיקה של המדינה, המבוססת על תפיסות ליברליות של ייצוג ועל אחריות הנבחרים כלפי בוחריהם. בגליציה התקיימה פוליטיקה יהודית מסוג זה כשני עשורים לפני עליית הלאומיות היהודית, ושדה הפעולה העיקרי שלה היה מוסדות השלטון של המדינה ומועצות הקהילות היהודיות. למרות השינוי במעמדם החוקי החל מן התקופה היוזפינית, לא פסקו מוסדות הקהילה מלעניין את הציבור היהודי; הם אף היו למוקד של מאבקים פוליטיים בין יהודים ליברלים ליהודים אורתודוקסים, וכל קבוצה שאפה לעצב את הקהילות על פי השקפת עולמה. בשלב הראשון, יהודים ליברלים מן האינטליגנציה, בעיקר עורכי דין, רופאים ובעלי הון, הם שראו בפעילות לעיצוב מוסדות הקהילות היהודיות על פי העקרונות הליברלים של הזמן שליחות, הנובעת מהיותם שכבה משכילה המודעת לתמורות במערכת החוק. בשלב מאוחר הצטרפו למאבק על עיצוב הקהילות גם יהודים אורתודוקסים, וניצלו את האמצעים הפוליטיים שהוגדרו בחוק כדי ליישם השקפת עולם אורתודוקסית בניהול מוסדות הקהילות היהודיות. שתי הקבוצות טענו לכתר הייצוג הפוליטי של הציבור היהודי, הן בפוליטיקה המקומית הן בפוליטיקה הגבוהה; הליברלים מתוקף השכלתם ומעמדם הכלכלי, והאורתודוקסים מתוקף יתרונם המספרי.

הפעילות הפוליטית היהודית בגליציה, בעיקר כפי שהתפתחה החל מאמצע המאה התשע עשרה, הייתה קשורה קשר הדוק להתפתחות החקיקה האוסטרית. גליציה הייתה למדינת כתר אוסטריית בשם זה לאחר שסופחה לאוסטריה בעקבות החלוקה הראשונה של פולין בשנת 1772.⁶ עד אז היה חבל ארץ זה חלק ממלכות פולין-ליטא, ויהודי המקום ניהלו את חייהם כאחת מן הקורפורציות במקום על פי כתבי זכויות (פריווילגיות)

5 יוצא דופן הוא וילהלם פלדמן שהקדיש דיון מחקרי קצר לפוליטיקה היהודית הטרומ לאומית בגליציה, אך ביסס אותו על מקורות מצומצמים, ראו: פלדמן, מפלגות, עמ' 265–314. יש לציין כאן גם את ספרי הקהילות, ובמיוחד את גלבר, לבוב, וכן באומינגר, קראקא. ספרים אלו הציגו סקירה היסטורית רחבה, אבל לא השתמשו בעיקרון המארגן של פוליטיקה יהודית לתיאור אירועים רלוונטיים לנושא זה בתקופה הטרומ-לאומית.

6 לסיכום כללי של תולדות היהודים בגליציה ראו: מנקין, גליציה.

מלכותיים, דרישות של מגנאטים (אצילים בעלי אחוזות) פולנים, הוראות של מועצות עירוניות, פנקסי קהל, ועדים יהודים אזוריים וועד ארבע ארצות.⁷ משרתי הקהל במוסדות היהודיים נבחרו על פי הנוהג הקיים בכל קהילה, אבל לא אחת התערבו גורמים פולנים בהליכים אלו וכפו את מועמדיהם על הקהלים.⁸

נהגים אלו השתנו לאחר חלוקות פולין והמעבר לחיים במשטרים ריכוזיים. בתקופה הראשונה, לאחר סיפוחה של גליציה לאוסטריה, הגדירה הקיסרית מריה תרזה את האוכלוסייה היהודית בגליציה קורפורציה כללית (allgemeine Corpus) והחליפה את כתבי הזכויות הישנים הנוגעים ליהודים בחקיקה מקיפה ושיטתית (1776).⁹ זו הייתה תקופת מעבר, שבה אפשרה המדינה למוסדות הקהל להמשיך לפעול כמקודם, אבל פיקחה פיקוח צמוד יותר על מנגנוני ההנהגה. מריה תרזה גם ייסדה כמה מוסדות הנהגה חדשים, ובהם הנהגה יהודית מחוזית וכלל-ארצית. ההנהגה הייתה מורכבת מנציגות דתית ואזרחית, אבל מריה תרזה התנגדה בנחרצות לכל שילוב חברתי או פוליטי של היהודים בסביבה הגאוגרפית שהם התגוררו בה.

מי ששינה את המערכת הזאת היה בנה, יוזף השני, שהיה לשליט יחיד בשנת 1780, עם מותה של אמו. יוזף השני עשה מאמצים לשילוב הטריטוריה הפולנית לשעבר במונרכיה האוסטרית ולאיחד החוקים שחלו על קורפורציות שונות למערכת חוק אחידה. בהמשך הוא חוקק חוקים שנועדו לשלב את האוכלוסייה היהודית בגליציה, שהכפילה באחת את מספר היהודים במונרכיה, באוכלוסייה המקומית ולעשותה לאוכלוסייה "מועילה" על פי תפיסת הנאורות בת זמנו. במהלך בן כמה שלבים, שהגיע למיצוי בשנת 1789 בצו הסובלנות ליהודי גליציה, ביטל יוזף השני את המעמד הקורפורטיבי של היהודים שהנהיגה אמו והעניק מעמד חוקי לכל אחת מ-141 הקהילות הקיימות. הקהלים היהודיים כונו מעתה "קהילות דתיות", תפקידם צומצם לסיפוק צורכי הדת של חבריהם, ובכל התחומים האחרים הוכפפו היהודים לרשויות העירוניות שבתחומן התגוררו.¹⁰ למעשה, נותרו בידי מוסדות הקהילה היהודית גם תחומי אחריות שלא היו קשורים לצרכים הדתיים – לדוגמה, רישומי לידות, נישואין ופטירות, יישום מדיניות הגיוס הצבאי וניהול מוסדות הצדקה והסעד הרפואי. במקום המעמד הקורפורטיבי הישן הובטחו ליהודים זכויות פוליטיות בתחום הגאוגרפי שהם התגוררו בו. השלב האחרון היה שינוי מעמדם של היהודים מתושבים נסבלים לאזרחים שווים זכויות, ושינוי מעמד הדת היהודית מדת נסבלת לדת המוכרת באופן חוקי, כמו דתות

7 טלר, ההבדל; קליק, אוטונומיה; הונדרט, יהודים; גולדברג, הפרויוילגיות.

8 הונדרט, עיר פרטית, עמ' 136; טלר, מסורת; טלר, רדזיוויל; רוסמן, יהודים, עמ' 184–205.

9 גרודז'סקי, השאלה היהודית. ראו גם: ברור, גליציה.

10 קרניאל, צו הסובלנות.

אחרות; מהלך זה הושלם בשנת 1867, עם פרסום החוקה האוסטרית, והעניק גושפנקה רשמית לתחושתם של היהודים שהם בני המקום.

פרקי הספר מנתחים את התפתחות הפוליטיקה היהודית בתוך ההקשר של השינויים החוקיים, האידיאולוגיים והפוליטיים שהתרחשו בגליציה בפרט ובאוסטריה בכלל. הם מתארים את התקופה הטרום-חוקתית, כאשר השלטונות המקומיים והאימפריאליים גילו יחס חשדני לרעיון השוויון הפוליטי של היהודים, והטילו הגבלות על הענקת שוויון כזה כדי לשמר את האופי הנוצרי של המדינה. יחס זה בלט במיוחד במועצות העירוניות, שייצוג יהודים בהן נתפס כאיום דמוגרפי. האינטליגנציה היהודית לא נכנעה. משקלה הדמוגרפי של יהדות גליציה, במיוחד בערים, ותחושת השייכות הטבעית שלה למקום העניקו לה ביטחון לתבוע את מה שחשבה לזכות ולא לחסד. בסופו של דבר, היו ניסוח החוקה ופרסומה החישג החשוב ביותר של הליברלים האוסטרי, והם שטרפו את הקלפים הישנים והעניקו שוויון אזרחי ופוליטי לכול בלא קשר לאמונה דתית. בעקבות זאת, קשרו הליברלים היהודים את גורלם במפלגת החוקה האוסטרית, מעין ארגון מטרייה שהיה מורכב מכמה קבוצות ליברליות, מרביתן גרמניות-אוסטריות.¹¹ האינטליגנציה היהודית הייתה רובה ככולה חלק מהשכבה היהודית החברתית שהגדירה את עצמה ליברלית.

אחת הפעולות הראשונות של האינטליגנציה היהודית בגליציה לאחר פרסום החוקה האוסטרית הייתה מימוש חופש ההתארגנות. לאחר התנסות ראשונה בפוליטיקה גבוהה, הפנתה האגודה היהודית הליברלית הראשונה בגליציה, אגודת "שומר ישראל", את כל מאמציה לארגון מחדש של הקהילות היהודיות על פי עקרונות הליברלים האוסטרי.¹² הספר מתאר כיצד חשבו אנשי "שומר ישראל" לצקת תוכן חדש במוסדות הקהילה היהודית על ידי הגדרה מחדש של מטרותיה, ובהן תכנית להקמת סמינר לרבנים בגליציה שיקנה גם השכלה כללית רחבה, ניסוח תכנית לימודים לשיעורי הדת היהודית לתלמידים היהודים בבתי הספר היסודיים ובגימנסיות, וניסוח תקנון קהילה שיסדיר את היחסים בין ההנהגה הדתית להנהגה האזרחית במועצת הקהילה היהודית. המטרות האלה לא היו קשורות לפולחן הדתי אלא למסגרת המנהלית ולמוסדות שנועדו לעצב מחדש את הקהילה היהודית כדי לאפשר גם לאינטליגנציה, שלא ראתה את עצמה בהכרח אורתודוקסית, להזדהות עמה על פי הגישה הליברלית של התקופה, שלאורה נוסחה החקיקה האוסטרית בענייני דת ומדינה. החקיקה הזאת עסקה במנגנונים של הקהילות הדתיות, בניהולת התקין של מוסדות הדת ובהכשרה הנדרשת מכוהני דת. ענייני הפולחן והדוקטרינות הדתיות לא עניינו את המחוקק האוסטרי הליברלי, והשיח הפוליטי היה

11 על הליברלים האוסטרי ומפלגת החוקה ראו: קוואן, ליברלים.

12 ראו: מנדלסון, גוטליב, עמ' 23; ברטל, מאומה ללאום, עמ' 159-171. ראו גם: מנדלסון, התבללות.

מוגבל למסגרות חיצוניות. העיסוק הנמרץ של הליברלים היהודים במוסדות הקהילות היהודיות מראה שבעיניהם הם לא היו מוסדות שוליים וחסרי רלוונטיות לעידן שלאחר החוקה. להפך, מוסדות הקהילות היו לשדה פעילות, שמטרתה המרכזית הייתה לעצב מוסדות קהילתיים שגם האינטליגנציה תוכל למצוא בהם את מקומה.

ואולם הכלים החדשים שהעניקה החוקה, ובמיוחד החופש להתארגן, לא נותרו נחלתם הבלעדית של הליברלים. כמו קבוצות קתוליות במונרכיה, גם יהודים אורתודוקסים ראו את הפוטנציאל הטמון בזכויות ובאפשרויות החדשות שהעניקה החוקה. מניעיהם של הפעילים האורתודוקסים לא היו שונים ממניעיהם של הליברלים. כדי להיאבק בתכניות של אגודת "שומר ישראל" הקימו עסקנים אורתודוקסים אגודה משלהם – "מחזיקי הדת", ולאחר מכן העמידו בראשה הנהגה רבנית. כמו "שומר ישראל", צברו גם אנשי "מחזיקי הדת" כוח ראשוני בפעילות פוליטית גבוהה, ורק אחר כך פנו לתחום הקהילתי. הפעם היה המניע כוונת הממשלה האוסטרית לנסח בחוק את היחסים בין הקהילות היהודיות למדינה, לאחר שהוסדרו היחסים בין הקהילות הנוצריות למדינה. אחת הדרישות במערך היחסים המתוכנן הוזה הייתה לנסח תקנון קהילה שיסדיר את ארגון החיים הקהילתיים. זה היה המניע לפתיחתו של מאבק חריף בין שתי הקבוצות, הליברלית והאורתודוקסית, והוא נסב על התקנון, ובמיוחד על חוקי היסוד של הקהילה. נאמנים לגישתם לעסוק במסגרת ולא בתכנים, ניסחו הליברלים את הדברים ניסוח כללי ולא מחייב שאפשר גמישות וערוצי פעילות מגוונים, ואילו האורתודוקסים ביקשו לכלול בתקנון משפט מפורש שיציין שהשולחן ערוך הוא קובץ החוקים שלאורו תפעלנה הקהילות היהודיות. המאבק הידרדר במהרה לסכסוך רצוף האשמות והכפשות, ובסופו נאלצו שני הצדדים לוותר על חלק משאיפותיהם. הליברלים נכשלו בניסיונותיהם להקים מוסדות כמו סמינר להכשרת רבנים ומורי דת, והאורתודוקסים נכשלו בניסיונם לכלול את השולחן ערוך בחוקי היסוד של הקהילות. הניסיון האורתודוקסי להביא לפילוג בקהילות גליציה בנוסח גרמניה והונגריה לא זכה לאישור הממשלתי הנכסף. הספר מסתיים בשנת 1883, שנה שבה הגיעו המאבקים בין הקבוצות הפוליטיות ברחוב היהודי לשיא, ובעקבותיו הן נוכחו במגבלות כוחן. נקודת מפנה זו חתמה את הפרק הראשון בפוליטיקה היהודית בגליציה ופתחה את השער לפרק שני, שבו יתווספו ליריבים הפוליטיים הנדונים בספר זה גם קבוצות של תומכים באידאולוגיות לאומיות וסוציאליסטיות.

מחקרים שעסקו במאבקים בין אורתודוקסים לרפורמים (או ניאולוגים) בגרמניה ובהונגריה הדגישו את המאבק על הפולחן הדתי בבית הכנסת.¹³ הפולחן הדתי לא עמד

13 כץ, הקרע; סילבר, שורשי; ברויאר, עדה; ליברלס, קונפליקט; סילבר, אולטרה-אורתודוקסיה; סילבר, אורתודוקסיה, במיוחד עמ' 1295.

ברקע המאבק בין ליברלים לאורתודוקסים בגליציה. יתרה מזו, התארגנות פוליטית ופעילות פוליטית עצמאית לא אפיינו את ההתארגנויות האורתודוקסיות שקדמו להתארגנות בגליציה, ובמובן זה גליציה היא מקרה ייחודי, ודומות לו רק ההתארגנויות הפוליטיות הקתוליות שהחלו גם הן להתגבש בשנות השבעים של המאה התשע עשרה. גם אם אפשר להבחין בכמה יסודות דומים בין המקרה הגליצאי לאירועים בחברה היהודית האורתודוקסית בגרמניה ובהונגריה, ספר זה עניינו בפוליטיקה יהודית, והוא מתאר את האירועים בגליציה כסיפור שהקשרו הוא מקומי ואימפריאלי והרקע שלו הוא חוקי היסוד בדבר זכויות האזרח, ולא כסיפור פנים-יהודי ש"החלל" בגרמניה, "המשיך" להונגריה ו"עבר" אחר כך לגליציה. אמנם בני המקום היו מודעים להתרחשויות בארצות השכנות, ולא אחת אף הזכירו אותן, כפי שאראה בהמשך, אך הם פעלו בתוך ההקשר המיוחד שלהם. המאבק שהתפתח בין יהודים ליברלים ליהודים אורתודוקסים בגליציה היה קשור לחקיקה של המדינה בנוגע ליחסים בין המדינה לקהילות היהודיות, חקיקה שבאה להשלים את החקיקה הכללית בנושא דת ומדינה. מכיוון שמעמד הדת היהודית באוסטריה, שלא כמו בהונגריה, הושווה למעמד הדת הקתולית והדת הפרוטסטנטית, ביקשה המדינה ליישם את הדגם, שהוחל כבר על הקהילות הנוצריות, גם על הקהילות היהודיות. זה היה הגורם שהחריף את המאבק בין אורתודוקסים לליברלים על עיצוב הקהילות היהודיות. האירועים בגליציה היו קשורים אפוא קשר הדוק להתפתחות החקיקה בחלק האוסטרי של הקיסרות ההבסבורגית (סיסליתניה), ובמיוחד להגדרת יחסי דת ומדינה. הדימוי של גליציה היהודית כאחד האזורים הנחשלים והמפגרים בקיסרות האוסטרית דורש הערכה מחדש, והספר הזה הוא צעד אחד בכיוון הזה. בכך הוא מצטרף לשורה הולכת ומתארכת של מחקרים העוסקים בגליציה ומאפשרים לבחון מחדש דימויים ישנים ולהפנות זרקור לפרשות ולאירועים חשובים שנתרו מחוץ לעדשה הבוחנת של ההיסטוריוגרפיה היהודית.¹⁴

כמו בארצות המערב, גם בגליציה לא פעלו היהודים בחלל ריק ובמנותק מן הסביבה הלא יהודית. הם היו קשובים ורגישים לשינויים הפוליטיים והחברתיים והגיבו להם בכלים שהיו בידיהם, ואם כלים כאלה לא היו בידם, הם פעלו להשגתם. משנות השישים ועד אמצע שנות השמונים של המאה התשע עשרה הייתה הפוליטיקה היהודית בגליציה מפותחת יותר מהפוליטיקה היהודית בכל מקום אחר באירופה. יהודים רבים אמנם היו מעורבים בפוליטיקה של המדינות שהם התגוררו בהן, וכמה מהם אף הגיעו לתפקידים בכירים ביותר, אך הם היו יחידים שתמכו בתפיסות העולם של המפלגות שהם הצטרפו אליהן, ולא קבוצות בעלות סדר יום פוליטי יהודי. בגליציה יצרו יהודים

14 מאיר, חסידות; גרטנר, הרב; אסף, הציץ ונפגע; שיינס, לאומיות; סינקוף, מחוץ; מנדלסון, גוטליב.

פוליטיקה יהודית עצמאית ופעלו במרחב הציבורי והיהודי כנציגיו של הציבור היהודי כדי לקדם סדר יום שהיה מונע מאינטרסים יהודים. הציבור הזה הוא תרומה לחשיפת ההיסטוריה הזאת.

הספר משתמש במקורות ארכיוניים מארכיוני המדינה בלביב (לבוב, למברג) שבאוקראינה ובווינה שבאוסטריה, ומהארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי בירושלים. המקורות האלה כוללים פרוטוקולים של דיונים, התכתבויות בין מוסדות שלטון ופטיציות של ההתארגנויות הפוליטיות היהודיות בגליציה. הספר מציג את החוקים האוסטריים, שהיו המסגרת שבתוכה התפתחה הפוליטיקה היהודית בגליציה. חשוב במיוחד הוא אשכול חוקי היסוד בדבר זכויות האזרח הכלול בחוקה האוסטרית, שאת סעיפיו ציטטו הפעילים היהודים שוב ושוב. סעיף 15 באשכול זה הניח את התשתית החוקית לקיומן של הקהילות היהודיות באוסטריה, ובכך הפך כל קהילה ליישות משפטית בעלת זכויות וחובות. הספר עושה שימוש רב גם בעיתונות היהודית והלא יהודית באוסטריה ובגליציה, הן לשם שחזור אירועים הן לשם הבנת עולמם של הגיבורים. בהיעדר במה אחרת, העיתונים שימשו במה לזיכוח ולא רק לדיווח. מכיוון שהספר מדגיש את ההקשר הכללי שבתוכו התפתחה הפוליטיקה היהודית, הוא מסתמך על מחקרים שדנו בנושאים דומים, לדוגמה: מחקרים שעסקו בהתפתחות הבורגנות הליברלית ובתביעתה להנהגה פוליטית במרחב דובר הגרמנית, בהקמת אגודות בעלות תפיסת עולם ליברלית, בפוליטיקה שמאחורי יצירת "מילקה" קתולי, בהיווצרות מפלגות קתוליות שעשו שימוש בדת ככנס אלקטורלי ועוד. מחקרים על התפתחות האורתודוקסיה היהודית, ספרות בת הזמן וספרות מחקר משנית על היהודים באוסטריה ובגליציה משלימים את התשתית הביבליוגרפית שעליה מתבסס הספר. התרגומים לעברית של ציטוטים מן המקורות למיניהם הם שלי, אלא אם כן צוין אחרת.

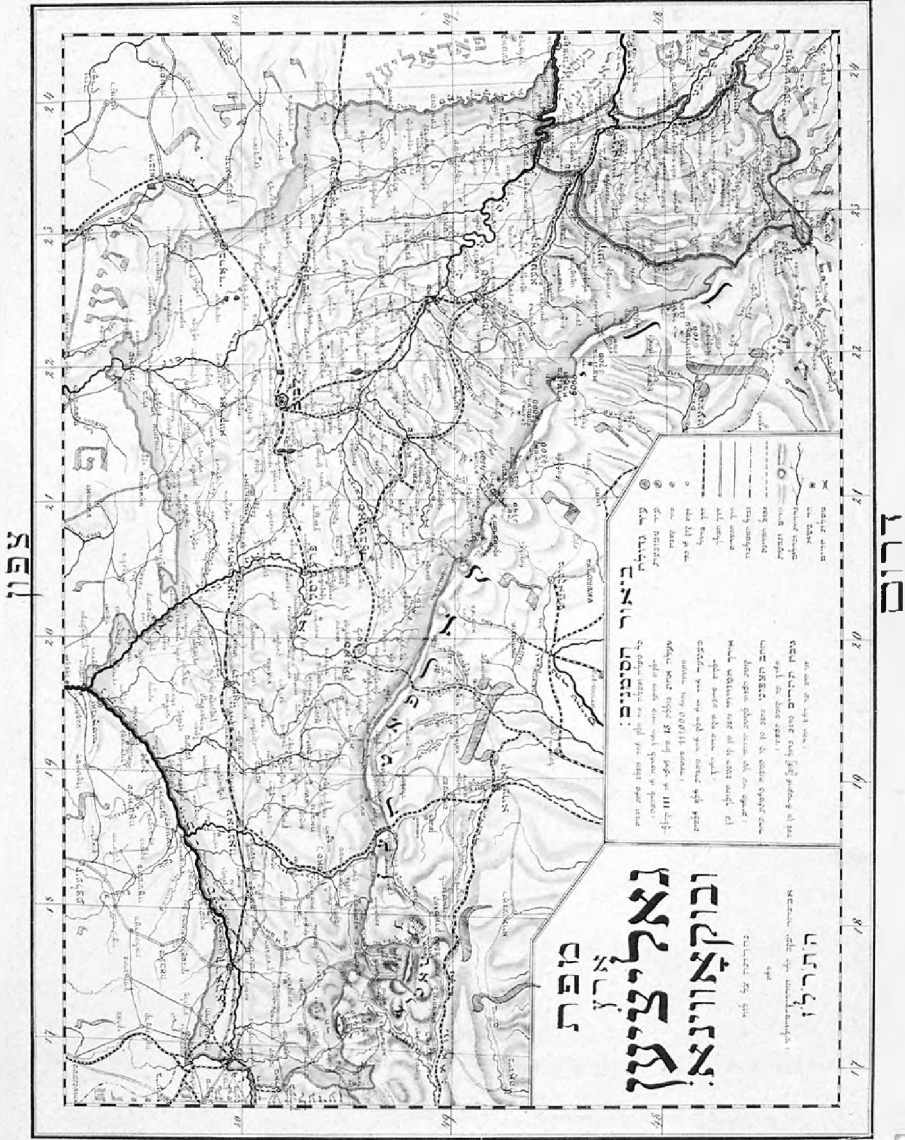
מוקד הפעילות הפוליטית היהודית בגליציה היה ברוב המקרים במזרח גליציה. מערב גליציה וקרקוב בירתה שימשו לרוב רקע משני להתארגנות הפוליטית היהודית, והספר עוסק בעניין זה ובסיבותיו במקומות הרלוונטיים. בירתה של מזרח גליציה למברג-לבוב (Lemberg-Lwów) הייתה הזירה המרכזית שבה התפתחה הפוליטיקה היהודית. השימוש בשמותיה של העיר לאורך הספר משקף את מעמדה של העיר לאורך המאה התשע עשרה: למברג – מאז סיפוחה של גליציה לאוסטריה, כשהופעלה מדיניות של גרמניזציה ודיכוי הלאומיות הפולנית, ולבוב – אחרי הפשרה עם הונגריה בשנות השישים המאוחרות, כשלפולנים בגליציה הוענקה אוטונומיה מוגבלת. הספר משתמש בשמות העיר לחילופין על פי התקופות השונות. שמות יתר הערים בגליציה מופיעים בספר בתעתיק עברי של שמותיהן הרשמיים בתקופה הנדונה.

ספר זה הוא גרסה מורחבת, מעובדת ומתוקנת של עבודת דוקטור, שנכתבה בהדרכתם של פרופ' ישראל ברטל וד"ר מיכאל סילבר והוגשה לסנט האוניברסיטה

העברית בשנת תשס"א. אני חבה תודה עמוקה לפרופ' עמנואל אטקס, שהציע לי לעבד את העבודה לספר וליווה אותי בצעדים הראשונים של הוצאת יוזמה זו אל הפועל. פרופ' עזרא מנדלסון ז"ל ליווה אותי בשלבים השונים של הכנת כתב היד, והעידוד והתמיכה שהעניק לי סייעו בהשלמתו. שלמי תודות גם לעמיתים וידידים שסייעו לי במהלך הדרך הארוכה, החל בראשיתו של המחקר וכלה בהבאתו לדפוס, ובהם מורי באוניברסיטה העברית, פרופ' יונתן פרנקל ופרופ' עזרא מנדלסון ז"ל, שמהם למדתי על חשיבותו של ההקשר במחקר ההיסטורי; פרופ' ישראל ברטל וד"ר מיכאל סילבר, שפתחו לי שער לעולמם של יהודי מזרח אירופה והקיסרות ההבסבורגית; ד"ר חיים גרטנר, שהעיר הערות מועילות על כתב היד; וכן ד"ר סקוט אורי, פרופ' דוד אסף, ד"ר אלה באואר, ליאת באומינגר, ד"ר סמיון גולדין, פרופ' לואיז הכט, פרופ' מרצ'ין וודו'נסקי, פרופ' מרדכי זלקין, פרופ' אדם טלר, בנימין לוקין, ראובן מוד, פרופ' מייקל מילר, פרופ' גיא מירון, פרופ' אנתוני פולונסקי, ד"ר יהודית קליק, פרופ' משה רוסמן, ד"ר אריאל ריין, ד"ר גדי שגיב, פרופ' שאול שטמפפר וד"ר נתן שיפריס. תודה מיוחדת אני חבה לצוות העובדים בארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי בירושלים, לספרניות אולם הקריאה למדעי היהדות בספרייה הלאומית בירושלים, למכון ללימודים מתקדמים במדעי היהדות באוניברסיטת פנסילבניה בראשות פרופ' דוד רוזנמן, שבו שהיתי בשנה האקדמית 2002–2003 ובאביב 2010, למכון ללימודים מתקדמים באוניברסיטה העברית, שבו הייתי אורחת בשנת 2007, ולעמיתי באוניברסיטת מרילנד בארצות הברית. תודה מקרב לב למר צבי יקותיאל ולמעין אבינר-ירבהון ממרכז זלמן שזר ולעורכת הלשון לילך צ'לנוב על מאמצייהם ומסירותם להוצאת הספר, ולסדרית אריאלה שקדי. תודה מיוחדת אני חבה ליחזקאל חובב ממרכז זלמן שזר על מאמציו בהפקת הספר ובהבאתו לבית הדפוס.

המחקר נכתב בתמיכתם של קרן הזיכרון לתרבות יהודית בניו יורק, המכון למדעי היהדות באוניברסיטה העברית וקרן ACLS, והוצאתו לאור התאפשרה בזכות תמיכתה הנדיבה של קרן ליטאואר במרכז למדעי היהדות על שם יוסף ורבקה מאירהוף שבאוניברסיטת מרילנד, ותמיכתו של בית שלום עליכם בתל אביב – לכולם תודה. חיבור זה לא היה יכול להיכתב בלי עזרתם של אישי בצלאל מנקין, שהאזין, קרא וביקר והיה לי למשען לאורך כל הדרך, ושל ילדינו דבורה, מיכאל, אלישבע ואביגיל, שחוש ההומור שלהם ועצותיהם הנבונות העניקו לי את האיוון ואת שלוות הנפש הדרושים לכתיבה.

סזרת

מפת גליציה (1878). באדיבות המוזיאון היהודי בווינה.

פרק ראשון

מאוטונומיה לשוויון – ראשיתה של הפוליטיקה היהודית העצמאית

בשנת 1776, כארבע שנים לאחר שאוסטריה סיפחה את החלק הדרום-מזרחי של פולין והעניקה לו את השם מלכות גליציה ולודומריה, פרסמה מריה תרזה את הצו שלה ליהודי גליציה. הסעיף הראשון בצו קבע כי תחילה יש לארגן את היהודים ב"קורפורציה כללית", מכיוון שרק כך תושג טובת הכלל.¹ הצו תיאר את הארגון הפוליטי החדש של הקורפורציה היהודית ואת אופן הפיקוח של השלטון האוסטרי בגליציה על המנגנון החדש. גם אם הפיקוח הזה היה הדוק יותר מהפיקוח הפולני שלפני חלוקת פולין, למעשה, המשיכו יהודי גליציה לחיות את חייהם כבעבר. הם לא השתתפו בפוליטיקה המקומית של שכניהם הנוצרים, ומוסדות הקהילה היהודית שעסקו בחינוך, בצדקה, בסעד ובבריאות, וכן המוסדות המשפטיים, נותרו כולם מוסדות יהודיים עצמאיים. עם מותה של מריה תרזה בשנת 1780 היה בנה יוהן השני לשליטה היחיד של אוסטריה. בשנת 1785 ביטל יוהן השני את כל מוסדות ההנהגה הפוליטית היהודית שייסדה אמו, ובכך חיסל למעשה את המעמד הקורפורטיבי, שהיהודים היו רגילים לו עוד מתקופת מלכות פולין-ליטא.² החלל השלטוני שנוצר התמלא רק עם פרסום צו הסובלנות שלו ליהודי גליציה במאי 1789. בעקבות הצו הזה איבדה החברה היהודית בגליציה את מעמדה הקורפורטיבי, והקהילות היהודיות בגליציה, שבעת פרסום הצו נקבע מספרן על 141, נוסף על שתי הקהילות היהודיות בבוקובינה, פעלו מעתה כיחידות נפרדות ובלי כל מנגנון ארגוני משותף.³ זאת ועוד, במבנה הארגוני החדש צומצמה סמכות הקהילות לסיפוק הצרכים הדתיים של חבריהן, והקהל רב הסמכויות מן התקופה הפולנית כונה מעתה קולטוסג עמיינדע. בכל התחומים שלא נועדו לסיפוק צרכיהם הדתיים היו היהודים אמורים להיות כפופים למנגנונים הארגוניים שאליהם הוכפפו גם שכניהם הנוצרים.⁴ בפועל, הותירה אוסטריה בידי הקהילות תפקידים אחדים שלא היו קשורים לצרכים הדתיים של חברי הקהילה, לדוגמה, עריכת רשימות הרכוש של חברי

1 הצו של מריה תרזה, סעיף 1, עמ' 78.

2 קרניאל, צו הסובלנות, במיוחד עמ' 72-74.

3 שם, סעיף 15, עמ' 78.

4 שם, סעיפים 16, 41, עמ' 78, 83. על השינויים במעמד החוקי של הקהילות היהודיות עד 1890,

ראו שליו, גליצאים, עמ' 64-82.

יהודי גליציה החוקה האוסטרית: ראשיתה של פוליטיקה יהודית מודרנית עוסק במאבק הפוליטי על עיצוב הקהילות היהודיות בגליציה בשנים שבין פרסום החוקה האוסטרית (1867) לעליית הלאומיות היהודית, כשני עשורים אחר כך. הספר מנתח את פעילותן של שתי האגודות, 'שומר ישראל', ארגונה של האינטליגנציה הליברלית, ו'מחזיקי הדת', ארגונה של האורתודוקסיה, ומראה כיצד הן נשענו על החירויות החדשות שהעניקה החוקה האוסטרית.

שתי האגודות עשו שימוש בכלים הפוליטיים המודרניים ביותר של התקופה ונטלו חלק במערכות הבחירות המקומיות והכלליות. אגודת 'מחזיקי הדת', הקבוצה הראשונה בחברה היהודית שעשתה שימוש בדת לצרכים אלקטורליים, אף הצליחה להביא לבחירתו של נשיאה, הרב שמעון סופר (בנו של החת"ס סופר ורבה של קרקוב), לפרלמנט האוסטרי. הפוליטיקה היהודית בגליציה בשנים שבהן דן הספר הייתה מפותחת יותר מן הפוליטיקה היהודית בכל מקום אחר באירופה. **יהודי גליציה והחוקה האוסטרית** משרטט את ההיסטוריה הפוליטית בגליציה על רקע עלייתו ונפילתו של הליברליזם באוסטריה והתנגשותה של האוטונומיה הפוליטית בגליציה.

המחברת, **רחל מנקין**, היא פרופסור חבר ללימודי היהדות באוניברסיטת מירלנד, ארצות הברית. מחקריה עוסקים בתולדות יהודי גליציה והמונרכיה ההבסבורגית.

על העטיפה רודלף פון אלט, 'חדר הישיבות בפרלמנט' (Sitzungsaal im Reichsrat), יוני 1885; באדיבות הספרייה הלאומית בווינה, ארכיון התמונות.

עיצוב כריכה: שלומי נחמי (the-studio)

מחיר מומלץ: 88 ש"ח
תאריך הופעה: נובמבר 2015

0 01850000653 0
דאנאקוד 653 - 185